

Коваленко О.В., д.е.н., професор
професор кафедри економіки підприємства
Скляренко К.В.
магістр кафедри економіки підприємства
Запорізька державна інженерна академія

БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Коваленко О.В., Скляренко К.В. Банкрутство підприємств України: причини та наслідки. У статті розглянуто можливі причини виникнення банкрутства, наведено його види, визначено наслідки банкрутства.

Коваленко Е.В., Скляренко К.В. Банкрутство предприятий Украины: причины и последствия. В статье рассмотрены возможные причины возникновения банкрутства, приведены его виды, определены последствия банкрутства.

Kovalenko O., Skliarenko K. Bankruptcy of enterprises in Ukraine: Causes and consequences. The possible causes of bankruptcy and its types are considered in this article, the consequences of bankruptcy are determined.

Вступ. У період реформування економіки відчутними стали такі економічні явища, як стабільність та неплатоспроможність підприємств. В умовах формування та становлення ринкових відносин банкрутство є досить поширеним явищем. Воно поширене не лише в країнах, що розвиваються, а й у державах з розвинутими ринковими відносинами.

Кількість підприємств, що знаходяться на межі банкрутства, в Україні зростає а тенденції банкрутства поширюються не лише на окремих суб'єктів господарювання, а й на галузі в цілому.

Кількість підприємств-банкрутів у 2006-2011 роках постійно зростала, причому перше найбільш активне зростання їх кількості відбулося в 2006 році (на 2892 підприємства). Надалі кількість банкрутств також зростала, і в 2007 році їх чисельність збільшилася ще на 3109 підприємств. Проте в наступному 2008 році кількість банкрутств скоротилася на 2454 випадки. В наступні роки банкрутство відзначилось певним стрибком вниз, а потім знову зросло, що пояснюється відсутністю стабільної політики, світовою кризою, нестачею інвестиційних надходжень та неспроможністю вести антикризову політику. Згідно з даними статистики, протягом 2010 року порушено 14642 справ про банкрутство підприємств різної форми власності, тоді як у 2009 році ця кількість складала 15642 справ, тобто відбулось певне зменшення. З цих справ про банкрутство державних підприємств та підприємств з державною часткою понад 25 % порушено на 6 % більше, ніж за 2009 рік (204 та 217 відповідно)[8].

На кінець 2011 року загальна кількість підприємств, які перебували у процедурах банкрутства, становить 17178, що на 2536 більше, ніж у 2010 році, та на 1536 – ніж у 2009 році. Із 502 припинених у 2011 році справ про

банкрутство підприємств лише 9 суб'єктів господарювання використали механізм санації з метою відновлення платоспроможності боржника, 452 підприємства було ліквідовано. Загалом за 2006-2011 роки кількість підприємств, що збанкрутували, зросла на 4878 одиниць[12].

Наслідки банкрутства загалом є негативними для України: зменшується кількість підприємств, що призводить до зменшення пропозиції товарів, робіт чи послуг, зростає рівень безробіття і виплат безробітним, зменшуються податкові надходження до держбюджету і т.д.

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що тема дослідження є актуальною і спонукає економістів займатися її вирішенням.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку економіки України деякі підприємства не в змозі ефективно вести свій бізнес, що в більшості випадках призводить до банкрутства підприємств. Більшість керівників вважають непотрібним здійснювати моніторинг фінансового стану, визначати ймовірність настання банкрутства, робити прогнози та дотримуватись стратегічних і тактичних цілей, що є помилковим рішенням. Тільки якщо на підприємстві, не має значення середній це чи великий бізнес, буде проводитись комплексна оцінка його стану, постійний моніторинг показників діяльності та не буде мати місце нехтування ймовірності настання банкрутства, тоді бізнес буде ефективним і підприємство не опиниться в кризовому стані.

Стосовно банкрутства підприємств, слід зазначити не лише його сутність, а й причини його виникнення, можливість визначення та запобігання і звичайно ж наслідки для підприємства. Саме розумінню вище окреслених питань і присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі банкрутства присвячені праці багатьох вчених, наприклад: Братищенко Ю., Джунь В., Льодіна О., Мігорян М., Протопопова Н.А., Степанов О. та ін.

Метою статті є з'ясування сутності поняття банкрутства, його видів, причин та наслідків даного явища для підприємств в Україні.

Завдання статті: визначення сутності банкрутства, навести існуючі види банкрутства, виявити методи визначення ймовірності настання банкрутства, визначити причини та наслідки стану банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Інститут неспроможності об'єктивно виконує функцію інструмента структурної перебудови економіки, за допомогою якого здійснюється поліпшення якості підприємницького масиву, оздоровлюються канали циркуляції фінансових потоків та відбуваються прогресивні макроекономічні зрушення. Але в Україні ця функція реалізується не на всі 100% [5,С.57].

Саме поняття банкрутства притаманне сучасним ринковим відносинам. Воно характеризує неспроможність підприємства (організації) задовольнити вимоги кредиторів щодо оплати товарів, робіт, послуг, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди.

У законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» під банкрутством розуміється визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою

платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [1].

Банкрутство – це один із ключових елементів ринкової економіки й інститут розвинутої системи громадського та торговельного права. Це механізм, який дає можливість уникнути катастрофи та вигідно розпорядитися коштами [10, С.133].

Для боржника визнання себе банкрутом є можливістю припинення невиконаних зобов'язань, а також можливістю вигідної реалізації своїх активів у рахунок погашення боргових зобов'язань [2, С. 3].

Боржник – суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати [1].

Суб'єкт банкрутства (банкрут) – боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом. Суб'єктами банкрутства не можуть бути відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо), а також фізичні особи - підприємці за грошовими зобов'язаннями, що виникли безпосередньо у фізичної особи на підставах, не пов'язаних із здійсненням такою особою підприємницької діяльності [6, С.165].

Причини економічної неспроможності та банкрутства можна розділити на три групи: об'єктивні, суб'єктивні та загальні.

До об'єктивних причин банкрутства, не залежних від волі і дій окремих людей, компаній і урядів, відносяться стихійні лиха, інші несприятливі природні явища, а також такі закономірності економічного розвитку, як циклічність і кризи.

До суб'єктивних слід віднести помилкові дії керівництва та персоналу підприємства, що виходять з неправильної оцінки ситуації.

Під загальними причинами банкрутства слід розуміти ті з них, які діють у відношенні всіх суб'єктів підприємницької діяльності в ринковій економіці, котрі обумовлені самою природою ринку, його стихійністю і ризиком підприємництва [13, С.204].

Виділяють також зовнішні та внутрішні по відношенню до суб'єкта підприємницької діяльності фактори, що впливають на його діяльність.

Зовнішні фактори є найбільш небезпечними у зв'язку з тим, що можливості здійснення впливу на них мінімальні, а наслідки їх реалізації можуть бути руйнівними. До основних з них відносять:

- економічні (темпи інфляції, ставки податків і банківських кредитів, курси валют, рівень доходів населення та ін.);
- політичні, зумовлені діями та намірами центральної та місцевої влади, їх ставленням до різних секторів економіки, регіонам країни та формами власності, наявністю різних груп впливу в органах державного та господарського управління;

- ринкові (тенденції зміни демографічної ситуації, життєві цикли виробів, рівень конкуренції тощо);
- технологічні, зумовлені впливом на економіку науково-технологічного прогресу;
- соціокультурні, що охоплюють такі явища і процеси, як домінуючі в суспільстві звичаї і традиції, ставлення людей до роботи, рівень добробуту, рівень освіти населення, ставлення до приватного бізнесу та можливості самостійної підприємницької діяльності;
- міжнародні, пов'язані з глобалізацією економіки, діяльністю транснаціональних компаній, економічних і військово-політичних об'єднань.

Внутрішні фактори ризику настання банкрутства, зумовлені помилковими діями менеджменту, як показує практика країн з розвинутою ринковою економікою, є причинами до 80 відсотків випадків економічної неспроможності компаній. До основних внутрішніх чинників відносять організаційні недоліки при створенні суб'єкта підприємницької діяльності; надмірно швидке розширення бізнесу; самозаспокоєність і відсутність довгострокової концепції розвитку; низьку кваліфікацію управлінського персоналу; відсутність власного капіталу; неефективну виробничо-комерційну та інвестиційну діяльність; низький рівень використовуваної техніки, технології та організації виробництва; неефективне використання ресурсів; нераціональний розподіл прибутку.

Підставами для початку процедури банкрутства є факти реальної дійсності, при наявності яких підприємство має право (обов'язок), а суд зобов'язаний порушити процедуру банкрутства. Для порушення процедури банкрутства закон передбачає не один, а цілий ряд, систему юридичних фактів – юридичний склад [2, С. 4].

Як правило, одна або навіть кілька причин не призводять суб'єкт підприємницької діяльності до банкрутства спонтанно. Зазвичай економічна неспроможність настає внаслідок поступового, досить тривалого процесу їх взаємодії в умовах відсутності або недостатньої уваги, вищого менеджменту, до загроз зовнішнього середовища та слабких сторін діяльності компанії.

Існують декілька різновидів стану банкрутства. Розглянемо детальніше види банкрутства.

1. Реальне банкрутство - повна неспроможність підприємства відновити в наступному періоді свою фінансову стабільність і платоспроможність через реальні втрати капіталу. Таке підприємство юридично оголошується банкрутом.

2. Технічне банкрутство - банкрутство, що спричинене суттєвим простроченням дебіторської заборгованості та перевищенням цієї заборгованості над кредиторською, а сума активів істотно перевищує фінансові зобов'язання. При ефективному антикризовому управлінні підприємство, як правило, не оголошується банкрутом юридично.

3. Навмисне банкрутство - навмисне створення або збільшення керівником або власником підприємства його неплатоспроможності, нанесення економічного збитку в особистих інтересах або інтересах інших осіб,

заздалегідь некомпетентне фінансове керівництво. Виявлені факти переслідуються карним законодавством.

4. Фіктивне банкрутство - заздалегідь неправдиве оголошення підприємством про свою неплатоспроможність з метою введення в оману кредиторів для отримання від них відстрочки виконання своїх зобов'язань або знижки на суми кредиторської заборгованості. Виявлені факти переслідуються карним законодавством [11, С. 73].

Зарубіжний досвід показує, що спрогнозувати банкрутство можна за 1,5-2 роки до появи його очевидних ознак. Цілком можливим є виявлення початкових ознак банкрутства через прогнозування «ціни підприємства» на найближчу та довгострокову перспективу. Ціна фірми - це приведені до теперішнього часу потоки виплат кредиторам та акціонерам. Як дисконтна ставка використовується середньозважена вартість капіталу. Ціна фірми може впасти нижче за суму зобов'язань кредиторам. Це означає, що акціонерний капітал «зникає». Ось це і є повне банкрутство - банкрутство акціонерів. Ціна фірми може впасти навіть нижче за ліквідаційну вартість активів. Тоді ліквідаційна вартість розглядатиметься як ціна фірми, а ліквідація фірми стає вигіднішою за її експлуатацію. Акціонери у цьому разі втрачають свій капітал.

Для успішного господарювання на ринкових засадах суттєвою є можливість оцінки ймовірності банкрутства суб'єктів підприємницької та іншої діяльності. В Україні, де протягом багатьох десятиріч панувала система господарювання, що виключала офіційне визнання банкрутства як економічного явища, нема загальноновизнаної вітчизняної методики визначення ймовірності банкрутства суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим доводиться користуватися зарубіжними методичними підходами, в основу яких покладено факторні моделі прогнозування банкрутства підприємств та організацій. Однією з найпоширеніших є індекс Альтмана "Z", який розраховується за формулою (1):

$$Z = 3,3K_1 + 0,99K_2 + 0,6K_3 + 1,4K_4 + 1,2K_5 \quad (1)$$

де 3,3; 0,99; 0,6; 1,4 і 1,2 – коефіцієнти регресії, що характеризують міру впливу на індекс «Z» [3, С. 271].

У вітчизняній практиці господарювання застосування моделі Е. Альтмана зв'язане з певними труднощами. По-перше, коефіцієнти регресії K_1 – K_5 розраховувалися автором за результатами діяльності компаній, що функціонували у зовсім іншому конкурентному ринковому середовищі. По-друге, у шкалі Альтмана не враховано галузеві особливості господарювання. По-третє, вітчизняним спеціалістам бракує інформації для розрахунку коефіцієнта K_3 через недорозвинутість ринку цінних паперів.

Тому запропоновані Е. Альтманом методичні принципи визначення ймовірності банкрутства можна використовувати у вітчизняній практиці господарювання за такої умови: коефіцієнти регресії та критичні значення індексу "Z" треба обов'язково розраховувати для конкретних галузей (сфер діяльності) з використанням оптимальних критеріїв, які відображали б специфічні умови господарювання вітчизняних підприємств (організацій).

Також існує багато інших моделей визначення ймовірності настання банкрутства: модель Ліса, модель Тафлера та ін.

Щодо наслідків банкрутства, то вони на жаль невтішні, але це тому, що наше законодавство спрямоване не на вихід з кризи, а на ліквідацію підприємства. З моменту виникнення приватної власності закони ніколи не були лояльними до неспроможних боржників. У середньовіччі, наприклад, гарантом забезпечення повернення боргу було не майно, а сама особа боржника: його життя, особиста свобода та недоторканність. Розвиток капіталістичних відносин потребував інших засобів боротьби з цим явищем.

У ринковій економіці банкрутство підприємств - нормальне явище. Із кожних 100 новостворених підприємств на ринку залишається від 20 до 30.

У нашій країні правове регулювання процедури банкрутства здійснюється Господарським кодексом України, законами «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та «Про виконавче впровадження».

Порядок оголошення підприємства банкрутом має такі складові:

- 1) процедури встановлення факту неплатоспроможності боржника й безспірності вимог кредитора, якщо саме він ініціював порушення справи;
- 2) виявлення всіх кредиторів і можливих санаторів;
- 3) санації (якщо така можлива) чи укладання мирової угоди;
- 4) визнання боржника банкрутом;
- 5) процедури задоволення вимог кредиторів за рахунок ліквідації майнових активів боржника.

Залежно від цілей та змісту банкрутства законодавством передбачено такі судові процедури:

- розпорядження майном боржника;
- мирова угода;
- санація (відновлення платоспроможності боржника);
- ліквідація банкрута.

З моменту визнання боржника банкрутом:

- припиняється підприємницька діяльність боржника;
- до ліквідаційної комісії переходить право розпорядження майном банкрута й усі його майнові права та обов'язки;
- вважаються такими, що минули, строки всіх боргових зобов'язань банкрута;
- припиняється нарахування пені та відсотків на всі види заборгованості банкрута [9, С.148-163].

Справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно складають не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Заява про порушення справи про банкрутство подається боржником або кредитором у письмовій формі, підписується керівником боржника чи

кредитора (іншою особою, повноваження якої визначені законодавством або установчими документами), громадянином - суб'єктом підприємницької діяльності (його представником) [1].

Також господарський суд має право зупинити провадження у справі за клопотанням сторони, прокурора, який бере участь у судовому процесі, або за своєю ініціативою у випадку призначення господарським судом судової експертизи [7].

Заходи щодо забезпечення вимог кредиторів діють відповідно до дня введення процедури санації та призначення керуючого санацією, або до винесення постанови про визнання боржника банкрутом, відкриття ліквідаційної процедури і призначення ліквідатора, або до затвердження господарським судом мирової угоди, або до дня винесення ухвали про відмову у визнанні боржника банкрутом.

Але згідно з тим фактом, що 18 січня 2012 року в газеті "Голос України" був опублікований закон України "Про внесення змін до Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" тепер господарський суд бере на себе обов'язок самостійно оприлюднювати інформацію про порушення справи про банкрутство на офіційному веб-сервері - порталі Вищого господарського суду України (офіційне оприлюднення). Оскільки метою оприлюднення інформації у справі про банкрутство є інформування про це як можна більшого кола осіб, у тому числі іноземних інвесторів, досягнення мети можливе шляхом оприлюднення такої інформації із застосуванням сучасних технологій, а саме через Інтернет [4].

Господарський суд також має право скасувати або змінити заходи щодо забезпечення вимог кредиторів до настання вищезазначених обставин, про що виноситься ухвала, яка може бути оскаржена в установленому порядку.

Ліквідаційна комісія (орган, що проводить ліквідацію) оцінює наявне майно ліквідованого підприємства, проводить роботу зі стягнення дебіторської заборгованості й розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс та подає його власнику або органу, який призначив ліквідаційну комісію [6, С 167-175].

На жаль, для України характерна ситуація, коли ліквідаційна комісія складається з представників банків-кредиторів, енергетичних компаній та податкових адміністрацій. Вони, як правило, абсолютно не зацікавлені у "збереженні" боржника, і вся їхня діяльність спрямована на продаж найбільш ліквідної частини майна - того, на чому базується вся діяльність підприємства. Кошти, виручені від продажу майна банкрута, спрямовуються на задоволення претензій кредиторів.

Закон про банкрутство встановлює, що термін процедури розпорядження майном боржника, як правило, триває 6 місяців. З моменту порушення справи про банкрутство вводиться мораторій на задоволення вимог кредиторів і встановлюється спеціальний порядок розрахунків з кредиторами [12, С.46].

Підприємство вважається реорганізованим або ліквідованим з моменту виключення його з державного реєстру України.

Висновок. Отже, своєчасне виявлення кризового стану підприємства, його всебічний аналіз дозволяють попередити неплатоспроможність підприємства на ранніх етапах, у рамках ще не порушеної справи про банкрутство. Існують спеціальні моделі, згідно з якими можна вирахувати ймовірність настання банкрутства на підприємстві.

Як свідчать статистичні дані, в Україні спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості неплатоспроможних підприємств та, у свою чергу, зростання кількості підприємств, до яких застосовуються вимоги Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Як бачимо, існують багато причин визнання підприємства банкрутом, від неефективної політики підприємства до банальної помилки у стратегії підприємства, але існують і шляхи попередження та виходу з цього стану.

Як для самої країни, та і для підприємства наслідки банкрутства є негативними. Але для підприємств є і позитивний наслідок банкрутства окремих суб'єктів господарювання, який полягає у тому, що підприємства, оголошені банкрутами й до яких застосовується механізм їх ліквідації, завершують свою неефективну діяльність, а замість них можуть бути створені такі підприємства, які будуть здійснювати свою діяльність ефективно.

Список літератури:

1. Про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. із змінами та доповненнями від 06.12.2012 р. № 5518-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.

2. Братищенко Ю. Підстави банкрутства / Братищенко Ю. // Економіка. Фінанси. Право. - 2002, №1.

3. Городня Т.А. «Економічна та фінансова діагностика»: Навч. посібник - Львів: «Магнолія 2006», 2008. - 282с.

4. Дмитрій Гутгарц. О банкрутстве снова по-новому / Дмитрій Гутгарц // [Права бізнеса](#), 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: Prostopravo.com.ua.

5. Джузь В. Соціальна детермінація формування і застосування законодавства про банкрутство / Джузь В. // Право України. - 2001, №12;

6. Кривов'язюк І.В. «Антикризове управління підприємством»: Навч. посібник для студентів ВНЗ.-К.:Кондор, 2008. - 366с.

7. Льодіна О. Процесуальні диверсії у справах про банкрутство / Льодіна О. // Юридичний журнал. - 2011, №2.

8. Мігорян М. «Феномен банкрутства підприємств в Україні» / Мігорян М. // Матеріали всеукраїнської студентської інтернет-конференції «Стратегії економічного розвитку підприємств в умовах глобалізації» від 25.04.2012р., [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://conf-cv.at.ua/forum/85-826-1/> ;

9. Онисько С.М. «Фінансова санація і банкрутство підприємств» Підр.-к.- Львів: «Магнолія плюс»; видавець СПОФО Піча В.М., 2006. - 265с.

10. Протопопова Н.А. Облік операцій з припинення діяльності підприємства та відновлення його платоспроможності / Н.А. Протопопова // Держава та регіони. - 2009, №5;

11. Салига С.Я. «Антикризове фінансове управління підприємством»: Навч. посібник К.: Центр учбової літератури, 2005. - 208с.;

12. Степанов О. Проблемні питання визначення недійсним правочині боржника у процедурі неспроможності (банкрутства) / Степанов О. //Право України. - 2004, №12.

13. С.Ф. Покропивний. Підручник / За ред. С.Ф. Покпоривного. – вид. 2-ге, переаб. Та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.

Ключові слова: банкрутство, передбачення (прогнозування) банкрутства, ознака банкрутства, причини банкрутства, визначення ступеня ймовірності банкрутства.

Ключевые слова: банкрутство, предсказание (прогнозирование) банкрутства, признак банкрутства, причины банкрутства, определения степени вероятности банкрутства.

Keywords: bankruptcy, prediction (forecasting) bankruptcy, a sign of bankruptcy, due to bankruptcy, determine the likelihood of bankruptcy.

Надійшла до редакції 23.01.2013 р.